

Горан Николић*, Пирот
Goran Nikolić, Pirot

Идеолошко-политичка употреба споменика на примеру Ђелташа код Пирота

Ideological-political use of monuments - the example of Ćeltaš near Pirot

Сажетак: На месту Ђелташ недалеко од Пирота крајем 19. века по-
дигнуто је споменик Незнаоком српском јунаку који је, према недовољно
поузданим причама, поинуо на том месту током српско-бујарској
раја 1885. Споменик је у Другом светском рату срушен, па обновљен
1972, али је непосредно уз њега постављен и споменик једном партизану,
као и спомен-плоча чланова Удружења носилаца Албанске споменице.
У раду се истражи и анализира како се временом мењала употреба ових
спомен-обележја у идеолошко-политичке сврхе. За израду чланка ко-
ришћена је архивска грађа и локална штампа, а обављено је и интервју
испитување на самом Ђелташу. У прилогу је дао садржај брошуре
„Момчило Обилић јунак од Пирота“.

Кључне речи: споменик, идеологија, политика, национализам, социјали-
зам, Пирот, Српско-бујарски рат

Abstract: At the end of the 19th century, in the place of Ćeltaš, not far from
Pirot, a monument was built to the Unknown Serbian hero who, according to
insufficiently reliable stories, died there during the Serbian-Bulgarian war
in 1885. The monument was demolished during the Second World War and
then rebuilt in 1972, but a monument to a partisan, as well as a commemora-
tive plaque of the Association of Albanian Commemorative Medal Awardees,
was placed right next to it. The manuscript describes and analyzes how the
use of these monuments for ideological and political purposes changed over

---

* goranmnikolic@gmail.com

time. Archival materials and local press were used for the preparation of the manuscript, as well as field research in Ćeltas. The content of the brochure „Momčilo Obilić the Hero of Pirot” is included.

Keywords: *monument, ideology, politics, nationalism, socialism, Pirot, Serbian-Bulgarian war*

Идеолошко-политичка употреба споменика и спомен-обележја постоји колико и они сами. Специфична је ситуација када један поред другог стоје споменици који се не односе на исте догађаје или личности. Такав је пример на месту Ђелташ, неколико километара западно од Пирота, који ћемо анализирати у овом раду. Један од споменика посвећен је српском војнику, тзв. *Незваном српском јунаку* за кога стоји уклесано да је ту погинуо у српско-бугарском рату 1885. На размаку од свега двадесет-тридесет центиметара од њега налази се споменик борцу из Другог светског рата, партизану Милораду Манчићу Лукањцу, који је 1943. страдао такође на месту Ђелташ (слика 1). Такође врло близу, непосредно испред оба споменика, на тлу, налази се и треће спомен-обележје – хоризонтална спомен-плоча на којој стоји да је постављена од стране Подружнице Удружења носилаца Албанске споменице.

На споменику *Незваном српском јунаку* уклесане су речи: „Незваном српском јунаку који је на овом месту храбро погинуо 15. новембра 1885.¹ године бранећи Пирот у српско-бугарском рату. Споменик подигнут од стране војске пиротског гарнизона 1897.² године порушен је од стране бугарске окупационе фашистичке војске 20. августа 1943. године.“ Дакле, споменик који сада стоји на истом месту подигнут је, тј. обновљен, после Другог светског рата. Међутим, ни српска ни бугарска историографија не помињу никаквог „незваног српског јунака“ који се на Ђелташу, у рату 1885, нешто изузетно истакао. Ништа слично нисмо нашли ни у

---

¹ Датум на споменику, као и остали датуми који се односе на Српско-бугарски рат и подизање првобитног споменика на Ђелташу су по јулијанском календару.

² Уклесана година је временом постала нечитка, не може са сигурношћу да се тврди да ли стоји 1887 или 1897. У сваком случају, на основу писаних извора које ћемо поменути даље у тексту, са сигурношћу може да се каже да је првобитни споменик подигнут 1898. године. Обнављање споменика се догодило у другој половини 20. века и није неочекивано ако је до каменоресца дошао погрешан податак.

Слика 1 Спомен-обележја на Ћелташу код Пирота
Figure 1 Monuments on Ćeltaš near Pirot

мемоарима учесника Пиротске битке 1885. Таквог српског војника, на пример, не помиње у својим објављеним успоменама ни мајор Светозар Магдаленић, командант V пешадијског пука Дринске дивизије српске војске, иако је током битке за Пирот неко време био баш и на Ћелташу (Магдаленић, 1911, стр. 14). Живојин Мишић, будући војвода, а у рату 1885. поручник из састава поменутог Магдаленићевог пука, у својим успоменама такође не помиње никаквог српског јунака са Ћелташа, иако догађаје на тој локацији описује знатно опширније него Магдаленић (Мишић, 1985, стр. 134-138).

Насупрот стереотипу да приче о незнатим јунацима осмишљава сам народ, тј. некакви непознати приповедачи из народа, у случају приче о ћелташком „незнаном јунаку“ изгледа да се са доста великом поузданошћу може да тврди да је аутор Мита Живковић – директор пиротске Гимназије у време подизања првобитног споменика на Ћелташу, што се и каже у монографији те школе (Николић, И., Раденковић и Живковић, 1979, стр. 53). Прича је објавље-

на као брошура под насловом *Момчило Обилић јунак од Пироџа* (1898). На крају последње странице, уместо пуног имена и презимена аутора, одштампани су само иницијали М. Ж. О важној улози коју је Мита Живковић имао приликом подизања споменика указује и податак у штампаном извештају пиротске Гимназије за школску 1898-1899. годину да је 15. новембра 1898. код Ћелташа подигнут „крст Момчилу Обилићу, који је тог дана 1885. год. погинуо на том месту у служби Краљу и Отаџбини. Овом су присуствовали сви наставници и ученици ове гим. и ученицима је раздата књижица „Момчило Обилић““ (*Извештај краљ. срп. гимназије Св. Саве за школску 1898-1899. год.*, 1899, стр. 15). Тешко је замислити да би без одлуке (наредбе) директора целокупни састав школе отишао пешице на Ћелташ да присуствује свечаности подизања споменика, нити би то било забележено у штампаном годишњем извештају.

Пажљивији читалац брошуре брзо ће уочити да је „незнани јунак“ све време био потпуно сâм, без сабораца или било каквог другог сведока поред себе. У тексту се наводи да су се други српски војници, његови другови, давно повукли према Суходолу (Суводолу), што је неколико километара удаљено од Ћелташа (*Момчило Обилић јунак од Пироџа*, 1898, стр. 4). Према брошури, „незнани јунак“ је све време био сакривен у воденици, одакле је и пуцао. Међутим, без обзира на непостојање сведочанстава, писац до детаља описује бројне покрете, па чак и мисли „незнаног јунака“ – брошура је, дакле, производ литералне маште њеног писца. Није немогуће да је можда постојао неки српски војник, заостао од своје јединице, који је имао пушкарање са бугарским војницима на Ћелташу, али да то нема размере великог тамањења бугарских војника које се описује у брошури, већ да је прича обилато надограђена после рата.

У случају да је дотични српски војник постојао, није убедљиво да му се не зна право име. Српска војска је у то време већ била солидно организована, са вишедеценијским трајањем. По природи ствари, у свим војскама су честа постројавања и прозивке, тако да су командири основних јединица – каплари (десетари) скоро у сваком тренутку могли да знају колико се њихових потчињених налази с јединицом, односно, колико их је рањено, погинуло, заробљено, изгубило се или нестало. Знали су и имена свих својих

потчињених. Међутим, име Момчило Обилић које користи писац брошуре је литерална симболика, комбинација имена два митска средњовековна јунака – од Милоша Обилића је узето презиме, а име од извесног војводе Момчила, о коме је у пиротском крају постојала легенда.

Новембра 1971, у пиротском недељном листу *Слобода*, најпре се у рубрици *Да ли знаије* појавио краћи текст о *Незваном српском јунаку* са Ђелташа, да би већ у наредном броју био објављен дужи чланак у коме пише да је у редакцију листа дошла Пироћанка Даница Нејковић која је рекла да је дотични јунак у ствари њен деда Алекса из пиротског села Рсоваца (презиме није наведено) (Да ли знате. *Слобода*, 6. 11. 1971, стр. 8; Последњи метак сачувао је за себе. *Слобода*, 13. 11. 1971, стр. 6). Њена прича се од оне у брошури разликује по томе што наводи да је њен деда био рањен у ногу и да је потом рекао својим друговима да му у оближњој воденици оставе муницију и да се повуку, а да ће он сâм да се супротстави бугарској војсци која је надирала, док се у брошури не помиње никакво рањавање као разлог заостајања, већ да је „Момчило Обилић“, представљен као физички потпуно здрав и спреман, свесно одлучио да се не повлачи већ да се супротстави непријатељу. У чланку стоји да је Даничин деда, пошто је убио шест бугарских војника, последњим метком извршио самоубиство, док се у брошури каже да је „незнани српски јунак“ одустао од своје првобитне замисли да се убије јер то није хришћански, већ је и последњи метак наменио убијању Бугара, а онда им се супротставио голим кундаком, док га нису убили. Пошто је и према Даничиној причи у воденици остао само усамљени војник, без сведока сабораца, опис његових последњих тренутака, као и у брошури, може да буде само несигурна претпоставка. Даница Нејковић је рекла и да је пре Другог светског рата, док је још постојао првобитни споменик, сваке године на Видовдан војска из пиротске касарне одавала пошту „незваном српском јунаку“ и да је том чину присуствовала и њена ужа родбина. На почетку чланка пише да је на првобитном споменику, поред пригодних стихова, било уклесано и име Момчило Незнанић, да би даље у тексту на једном месту презиме било мало кориговано у Незнаноновић (а не Обилић, као у брошури). Чини се да у листу *Слобода* нису у довољној мери искористили потенцијал који је постојао у овој причи. Било би, на пример, при-

лично логично да питају надлежне у борачким организацијама да ли се ипак зна право име погинулог војника на Ћелташу и да ли би то могао да буде Алекса из Рсоваца. Даницу су могли да питају зашто је њена фамилија пристајала да иде на комеморације на Ћелташ иако на споменику није било исписано име њеног деде већ извесног Момчила плус прилично незграпно измишљено презиме Незнанић (Незнановић). Међутим, никакав повезан чланак с овим нисмо пронашли. Ни касније, када је споменик обновљен и када су двадесетак година за редом одржаване комеморације на Ћелташу, у извештајима са тих догађаја у *Слободи* нисмо успели да пронађемо да се помиње могућност да је име „незнаног јунака“ ипак познато.

У брошури *Момчило Обилић* не наводи се прецизније колико је бугарских војника убио „незнани српски јунак“, али се каже да је, још док је био негде на средини свог убијања, побио већ „пола чете“ (*Момчило Обилић јунак од Пироџа*, 1898, стр. 6). У различитим војскама и у различитим ситуацијама, чета може да има различит број војника, али ма колики он био, пола чете је врло велика бројка да би је побио један усамљени војник. У брошури је јасно описано да је „незнани јунак“ био наоружан типом пушке код које се, после сваког испалења, нови метак морао ручно да убацује у цев. Због тога, чак и да је „незнани јунак“ био врхунски обучен, ипак би било потребно неко време да он после једног испалења буде спреман за наредно и те паузе су бугарски војници могли да искористе да, макар и у више кратких прескока, релативно брзо дођу до зидова воденице и да га заробе или убију. Међутим, писац каже да су они ушли у воденицу и убили га тек када му је потпуно нестало муниције. До тада, он их је, према брошури, убијао лако једног за другим, као да нису користили заклоне.

У другој литератури наводе се стихови са првобитног споменика на Ћелташу у којима се помиње и број убијених бугарских војника:

*На овом месџу сџекао си вечну славу,
Са шесџ буџарских заменио си своју љаву.
Са јунашџива своџ међ нама си вечно жив,
А и џоколења нек знају да си био див.*

(Антић, 1996, стр. 252-253)

Међутим, и бројка од шест убијених може да буде упитна. Наиме, у војно-техничком смислу, једна од карактеристика Српско-бугарског рата је била та да је пушчана палба српске војске много пребацивала циљ. Српски војници су били наоружани тзв. кокинком (пушком типа Маузер-Кока, тј. Маузер-Миловановић) која је била једна од бољих пушака у то време, али је уведена у наоружање релативно кратко пред рат тако да се војска није довољно обучила у коришћењу нишана на њој (Магдаленић, 1911, стр. 12-13; Мишић, 1985, стр. 123 у фусноти, 130-131). Насупрот детињасто преувеличаним бројкама убијених непријатељских војника, званични подаци објављени после Српско-бугарског рата показују да број смртно страдалих на обе стране није био тако велики – током целог рата погинуло је укупно 746 српских и 771 бугарски војник (Ђорђевић, 1908, стр. 1397-1398).

У брошури *Момчило Обилић* ништа се не говори ни о карактеру српско-бугарског рата 1885. године. Међу историчарима углавном постоји доста широка сагласност да је то био недовољно осмишљен, освајачки рат који је покренула Србија против Бугарске у тренутку када је бугарски народ заокруживао стицање своје државности. Док је највећи део бугарске војске био концентрисан на супротној страни од Србије, на граници према Турској, краљ Милан и његова свита смислили су план да српска војска нападне Бугарску с леђа, са циљем да заузме пограничне бугарске територије, укључујући и престоницу Софију, те да тако стекне преговарачки потенцијал у будућем прекомпоновању односа снага на Балкану. Поред тога, мотив за покретање рата могла би да буде и жеља краља Милана да тријумфалним војним успехом подигне свој углед у народу, пољуљан његовим претходним потезима, нарочито насилним гушењем Тимочке буне.³ Међутим, план се није остварио. После упада српске војске уследио је њен пораз на Сливници и рат се убрзо пренео на територију Краљевине Србије, тако да је, пре потписивања примирја, бугарска војска заузела Пирот. Значајан део српског народа, војника, па и официра није с одушевљењем примио овај рат. Било је доста војника који су гунђали да је рат између Срба и Бугара – братоубилачки рат

³ Одговорност краља Милана језгровито је образложио Слободан Јовановић у Додатку расправи о Српско-бугарском рату (Јовановић, 1990а, стр. 564-575).

(Магдаленић, 1911, стр. 3, 11, 51). Било је српских војника који су се саморањавали, најчешће у прст – тзв. *џрџиши*, да би избегли учешће у борбама (Ђорђевић, 1908, стр. 946-947). Било је и самовољног напуштања јединица која нису могла да се потпуно сузбију и поред тога што су уведене строге казне за бегунце, укључујући и стрељање за пример пред стројем осталих војника (Ђорђевић, 1908, стр. 945; Магдаленић, 1911, стр. 109). Тако је, на пример, негде пред крај борбених операција командант Шумадијске дивизије српске војске пуковник Бинички известио краља да му се „*већина војника разбејла*“ (курзив преузет из оригинала) (Ђорђевић, 1908, стр. 1173). Незадовољство и војника и официра додатно је појачано прилично трапавом припремом и руковођењем војним операцијама које је преузео лично краљ Милан, иако није био довољно стручан за то. Живојин Мишић у својим успоменама пише да за „... глупа наређења о мобилизацији наше војске, за овај рат, неумитна историја треба достојно да жигоше ондашње наше војне и државне управљаче“ (Мишић, 1985, стр. 129).

Пораз у Српско-бугарском рату био је сигурно један од важнијих узрока абдикације краља Милана 1889. године. Међутим, и када је одступио од престола у корист свог сина Александра Обреновића, Милан је и даље имао почасну титулу краља и утицај у јавном животу. Штавише, по одлуци његовог сина, Милан Обреновић је био командант активне војске Србије од 1897. до 1900. године (Јовановић, 1990б, стр. 46-49), а то је, како смо горе констатовали, управо период када је војска из пиротског гарнизона и подигла првобитни споменик.

Кроз мисли „незнаног јунака“ који хоће да беспоговорно извршава наредбе *Госјодара* (краља Милана) и спреман је да умре за *Краља и Отаџбину*, у брошури се настоји да се рехабилитује проблематична одлука краља Милана да се пође у рат с Бугарском, а прекоравају се они војници који су се повлачили, тј. нису хтели да погину у борби с надмоћнијим непријатељем (*Момчило Обилић јунак од Пироџа*, 1898, стр. 4, 8). Вероватни аутор брошуре Мита Живковић постављен је за професора и директора пиротске гимназије краљевим указом 21. августа 1898. године (Николић, И. и сар., 1979, стр. 53). Као и скоро сви државни чиновници у Пироту, ни Живковић није био из пиротског краја. Рођен у Аустро-Угарској, после школовања је прешао у Србију и службовао у неко-

лико школа, а у Пироту вероватно никада није био пре него што је постављен за професора и директора гимназије. Од датума постављења на дужност до датума подизања споменика на Ћелташу било је мање од три месеца, што је прилично кратак период за припрему, писање и штампање брошуре. Али, и да је било знатно више времена за истраживање чињеница о „незваном српском јунаку“, питање је да ли би се за њима озбиљније трагало. Садржај брошуре *Момчило Обилић* даје повода за процену да приликом њеног писања почетне координате нису биле чињеничне, већ идеолошко-политичке.⁴

Други споменик на Ћелташу подигнут је партизану Милораду Манчићу Лукањцу, младом обућарском раднику рођеном у Пироту 1921. године, који се пред Други светски рат послом обрео у Нишу, где се укључио у комунистички покрет. По избијању рата, већ у лето 1941. отишао је у партизане као борац одреда који су деловали на ширем подручју Ниша. Јула 1943. нишки Окружни комитет Комунистичке партије Југославије упутио га је на задатак у родни крај да помогне развоју покрета отпора који је у Пироту и околини био слаб. После само неколико дана боравка на пиротском терену, 19. августа 1943, на месту Ћелташ, са још два друга, налетео је на бугарску војску и у кратком ватреном окршају био тешко рањен. Бугарска војска га је пренела у пиротску болницу али је Лукањац већ сутрадан преминуо. Сахрањен је на пиротском Тијабарском гробљу. Биографске податке о Лукањцу преузели смо из књиге о истакнутим палим партизанима пиротског краја (Панић, 1988, стр. 63-66). Међутим, што се саме смрти тиче, подаци из те књиге разликују се од натписа на споменику на Ћелташу. После имена, презимена и надимка, на споменику је уклесано: „У борби на овом месту 20. августа 1943. године са бугарским фашистичким окупатором храбро (је) погинуо друг Милорад.“ Разлика је у дану борбе – да ли 19. или 20. август, као и то да ли је Лукањац поги-

⁴ Мита Живковић се показао као ревностан подржавалац краља Милана и касније. Свега двадесетак дана после одвођења целе школе на Ћелташ и дељења брошуре свим ђацима, 8. децембра 1885. Живковић као директор пиротске гимназије пише писмо Министру просвете и црквених дела у коме предлаже да та школа добије име по краљу Милану (Изворно: Архив Србије, Мпс, ф. LIII, р. 128/1898. Фотокопија овог документа налази се у Историјском архиву Пирот – ИАП, ф. Илија Николић 253, к. 33, фасцикла 39).

нуо на месту окршаја како стоји на споменику или дан касније у пиротској болници, како пише у књизи. Ако бисмо претпоставили да је тачан податак из књиге, онда је натпис на споменику нека врста митологизације Лукањчеве смрти у смислу да прави јунаци не умиру у болници, па макар и од последица ватреног окршаја са противником, већ у борби, на лицу места.

Поставља се питање зашто су ова спомен-обележја постављена једна до другога. *Незнани српски јунак* и Милорад Манчић Лукањац, без обзира на приближно исто место страдања, имају много тога што их разликује. Не ради се само о различитим годинама и различитим ратовима. *Незнани српски јунак*, онако како је приказан у брошури, има поданичку, ауторитарну свест и спреман је да без поговора прихвата одлуке државе, а човека на врху власти сматра *Госпогарем*. Лукањац се, међутим, определио за другачију, комунистичку идеологију, по којој пролетаријат, као потлачена класа чији су интереси најближи интересима целог друштва, треба да преузме власт, па о беспоговорној послушности према најистакнутијим представницима дотадашње владајуће класе не може да буде говора. „Незнани српски јунак“ је редов који полази у рат на захтев *Госпогара*, док Лукањац иде у борбу добровољно, вођен идеалима о стварању праведнијег друштва. Водећа идеологија у Србији у последња два века – идеологија национализма, јасно се огледа у понашању „незнаног српског јунака“ – он убија бугарске војнике скоро са посебним уживањем. За њега, тј. за писца брошуре *Момчило Обилић*, бугарски војници скоро да имају само једну особину – да су његови непријатељи. Према комунистичкој идеологији чији је представник био и Лукањац, ратови настају због интереса владајућих класа да увећају своје богатство и моћ, а нису у интересу пролетаријата, осим ако се не ради о одбрамбеним ратовима. Зато се партизанска војска, у којој су комунисти били доминантни, борила не само против окупатора већ и против рушења власти домаће владајуће буржоаске класе. У Другом светском рату партизани су постојали и у Бугарској, иако није била окупирана од војске неке друге државе. Бугарски партизани су имали сигурно уточиште на југословенској територији, где су им југословенски (српски) партизани, као и само становништво, пружали помоћ у оружју, борбеној обуци, храни, лечењу рањеника, итд. Један од водећих људи партизанског покрета у југоисточној Србији, Живојин

Николић Брка, о томе пише: „ ... партизани и народ указивали су бугарским партизанима несебичну пажњу и пријатељство, тежећи да се уклони антагонизам који је вештачки стваран између бугарског и српског, односно југословенских народа...“ (Николић, Ж., 1979, стр. 391). Јединице југословенских и бугарских партизана повремено су се кретале заједно и по југословенској и по бугарској државној територији и водиле заједничке борбе против тадашње званичне полиције и војске царистичке Бугарске (Мадић и Јончић, 1989, стр. 43-48, 53, 56-58; Николић, Ж., 1979, стр. 388-391; Златковић, 1967, стр. 253-263).

Недоумице изазива и треће спомен-обележје – спомен-плоча на тлу испред споменика на којој је следећи натпис: „На овом месту стекосте вечну славу и храброшћу својом показасте како се домовина брани. Подружница носилаца Албанске споменице 1915/16 г. у Пироту обнови споменике на дан пробоја Солунског фронта 15. септембра 1972. год. предајући исте омладини уз завет на чување.“ Везано за ову спомен-плочу поставља се више питања. Зашто да Подружница Удружења носилаца Албанске споменице, која окупља учеснике Првог светског рата, обнавља споменике борцима који нису били, нити су и могли да буду учесници тог рата – *Незнани српски јунак* је погинуо тридесет година пре Првог светског рата, док се партизан Лукањац тада још није ни родио. Не постоје ни сазнања да су за време Првог светског рата на Ћелташу вођене некакве борбе па да то буде разлог да се на том месту поставља спомен-плоча Подружнице. Ова ситуација збуњивала је и новинаре, па у извештају са свечаности обнављања споменика стоји погрешан податак да је „откривена спомен-плоча изгинулим и умрлим учесницима борби на Солунском фронту“ (Обновљен споменик непознатом војнику. *Слобода*, 23. 9. 1972, стр. 14).

Приликом разматрања питања обнављања споменика треба свакако имати у виду и карактер ондашњег друштвено-политичког система у Југославији. У њему су удружења грађана могла да постоје, али је њихово деловање било под мањом или већом контролом владајуће Комунистичке партије (после рата преименоване у Савез комуниста). Прилично самостално могла су да делују она удружења која су везана за хобије, на пример Удружење филателиста, Друштво узгајивача голубова и слично, као и уско специјалистичка удружења неких професија, на пример Друштво инжењера

и техничара, Српско лекарско друштво и слично. У рад оваквих удружења политичка власт се мешала мало или нимало. Другачији је био однос према свим оним удружењима за које је власт процењивала да својим деловањем могу иоле значајније да утичу не само на узак оквир свог чланства већ и шире. Над таквим удружењима, која су називана и *друшћивеним* организацијама, Партија је имала контролу преко својих трансмисија: Социјалистичког савеза радног народа (скраћено ССРН, наследника Народног фронта), Савеза бораца (званично: Савез удружења бораца народноослободилачког рата, скраћено – СУБНОР), као и преко Савеза омладине. Свака од ове три *друшћивено-йолийичке* организације имала је своју друштвену сферу коју је покривала. Удружење носилаца Албанске споменице било је у сфери Савеза бораца, па и ССРН, и без сагласности те две организације, тј. у крајњој инстанци без сагласности Савеза комуниста чије су експозитуре били и Савез бораца и ССРН, Подружница дотичног Удружења сигурно не би могла да обнавља било какав споменик, па ни оне на Ћелташу. Без сагласности владајућих политичких структура Подружница не би могла да добије ни материјалну помоћ привредних субјеката, јер су предузећа била друштвена и под контролом Партије, без обзира на прокламовани систем самоуправљања. У чланку у локалном листу *Слобода* (Обновљен споменик непознатом војнику. *Слобода*, 23. 9. 1972, стр. 14) као даваоци материјалне помоћи за обнову споменика на Ћелташу наводе се Скупштина општине Пирот и Савез бораца, затим друштвена (државна) предузећа *Анїроїпромеїї* и *Нишавска долина*, као и јединица Југословенске народне армије (вероватно инжињеријска јединица која је својом грађевинском оперативом извршила потребне радове) с којом је локална власт политичком линијом такође могла да направи успешан договор. Можда треба додати и да су те 1972. године чланови Подружнице вероватно били већ престари за упуштање у послове самосталног обнављања споменика јер су и најмлађи међу њима тада имали близу осамдесет година, већина и преко тога.

На основу горе наведеног има основа да се претпостави да локална власт можда није била само политички ментор и помагач обнављања споменика на Ћелташу, већ и комплетан доносилац одлуке о томе, али да је из неког разлога са Подружницом Удружења носилаца Албанске споменице договорено да она буде номинални

обновитељ. Поставља се питање зашто Савез бораца није наведен као обновитељ споменика. Један од двојице погинулих на Ћелташу, Милорад Манчић Лукањац, био је припадник партизанске НОВЈ (Народноослободилачке војске Југославије) чије је тековине неговао управо Савез бораца и било би логичније да је он обновитељ или барем суобновитељ споменика. У целом пиротском крају, а и много шире, чак и у мањим селима, постоје споменици, спомен-плоче или спомен-чесме на којима стоји натпис да их је подигао Савез бораца, а да та спомен-обележја нису посвећена само страдалим партизанима и цивилима у Другом светском рату, већ и онима који су страдали у ратовима 1912-1918. По аналогији, да ли је Савез бораца могао да се појави и као обновитељ споменика на Ћелташу, иако је само један од бораца партизан? Вероватно је проблем у другом борцу – „незном српском јунаку“, јер се борио у рату који је остао оцењен као непотребан и промашен, за разлику од ратова Србије 1912-1918. за које постоји широко распрострањена оцена да су били праведни и ослободилачки. Додуше, „незнани српски јунак“ је био само обичан редов, а не део војно-политичке елите, али према брошури *Момчило Обилић* он беспоговорно прихвата одлуке те елите.

Поставља се и питање времена обнове споменика на Ћелташу. Првобитни споменик *Незном српском јунаку* срушен је 1943, а партизани, тј. Комунистичка партија су у Пироту преузели власт септембра 1944. Зашто је одлука да се споменик обнови донета 1972, а не раније? Сада више нема живих највиших пиротских политичких функционера из тог периода да им се постави то питање, нити смо нашли неку документацију о томе, па можемо само да претпостављамо. Већ поменута негативна оцена покретања и вођења Српско-бугарског рата могла би да буде један од разлога што се није журило са обновом споменика. Можда се размишљало и о могућој реакцији из суседне Бугарске. Када су после 1944. комунисти фактички преузели власт и у Југославији и у Бугарској, већ помињана сарадња југословенских и бугарских партизана претворила се у веома блиску сарадњу двеју држава. Њихова највиша политичка руководства су се договарала о стварању заједничке државне заједнице, Балканске федерације. У таквој атмосфери могло је да се оцени да би обнављање споменика „незном српском јунаку“ из Српско-бугарског рата

можда могло да делује супротно тежњама да се два суседна, блиска народа не само помире већ и да развијају најсрдачније односе. После резолуције Информбироа, односи две земље су неколико година били врло лоши, да би се после постепено поправљали, али нису ни издалека били као у прве три године после рата. Између владајућих елита обе државе постојало је ривалство око тога чији је социјализам бољи. Гледано са историјске дистанце, друштвено-политички систем у обе државе није се много разликовао, али без обзира на то, владајуће елите су трошиле различито енергије у расправама о предностима и манама путева у „изградњи социјализма“. У тим расправама су се распиривале и старе националистичке страсти, па и територијалне претензије. Главни предмет трвења била је Македонија али су се не баш ретко помињали и крајеви са обе стране садашње српско-бугарске границе. У таквој атмосфери, можда је постојала политичка процена да локалне власти у пограничним крајевима треба да се уздржавају од потеза који би могли да делују националистички. Међутим, 1972. године пиротско политичко руководство ипак је одлучило да се споменик *Незваном српском јунаку* обнови. Покушај објашњења овог потеза не може а да се не повеже са основним друштвено-политичким процесима у социјалистичкој Југославији.

Комунистичка партија Југославије освојила је власт револуционарном борбом током Другог светског рата, а после тога ту своју власт није потврђивала на слободним, демократским изборима, већ је њен легитимитет покушавала да одржи непрестаним истицањем партизанских, тј. својих заслуга у ослободилачком рату, као и значајних успеха у обнови и изградњи земље, а повезано с тим и великог напретка у животном стандарду најширих слојева становништва, који се заиста и догодио. Међутим, од шездесетих година, економски напредак и раст животног стандарда се успоравају, а прокламована привредна реформа 1965. није испунила очекивања. У таквој ситуацији, да би одржала легитимитет своје власти, владајућа партија, поред осталог, додатно појачава и неговање представе о свом слободарству. Према ратовима 1912-1918. за које је било широко распрострањено мишљење да су били ослободилачки и херојски, Партија наставља да негује позитиван

однос који је имала од самог почетка своје власти,⁵ али настоји да нешто пронађе и истакне као ослободилачко или одбрамбено и у другим покретима, бунама, устанцима и ратовима у прошлости. У таквом неком трагању током 1972. или нешто пре тога, вероватно се заузео став да је борба „незнаног српског јунака“ на Ђелташу, иако је била део једног неславног рата, ипак слободарски чин јер се одвијала на територији сопствене државе, па се онда кренуло и у обнављање споменика. Ова својеврсна „рехабилитација“ *Незнаној српској јунака* ипак је у извесном смислу била прећутна рехабилитација и српског национализма који се у брошури *Момчило Обилић* јасно испољава. У жељи да одржи што ширу легитимацијску

---

⁵ У време када се пише овај рад у Србији постоје јаки националистички и антикомунистички наративи чији су део, поред осталог, и тврдње да у социјалистичкој Југославији нису били довољно уважени ратови Србије 1912-1918. Међутим, током припреме овог рада наилазили смо на податке који указују на супротно. Тако, на пример, у пиротском локалном листу *Слобода*, још 1958. на најударнијем месту на првој страни објављен је афирмативан чланак са фотографијом о обележавању четрдесетогодишњице пробоја Солунског фронта на Српском војничком гробљу у Пироту, на Метиљавици. Између осталог, из чланка се сазнаје да се акција обележавања те годишњице спроводи у целој земљи, дакле није се радило о некаквом некоординисаном исказању само локалних пиротских политичара (Положени венци на војном гробљу у Пироту. *Слобода*, 20. 9. 1958, стр. 1). Материјална помоћ преживелим борцима ратова 1912-1918. у социјалистичкој Југославији била је знатно боља него у Краљевини Југославији. (Интервју обављен у Пироту 11. 08. 2022. са Бисерком Николић која је у социјалистичком периоду тридесет година била референт борачко-инвалидске заштите у пиротској општинској управи.) Али поред конкретних новчаних давања, током целог социјалистичког периода било је и разних других указивања пажње старим ратницима. На пример, на свечаностима у пиротској касарни, учесници ратова 1912-1918. позивани су да стоје на свечаној бини уз истакнуте партизанске борце и остале званице (Солунци на свечаној трибини. *Слобода*, 25. 12. 1971, стр. 4). Пиротско друштвено превозно предузеће *Аутоџирансјорјино* донело је одлуку да носиоци Албанске споменице (не само из Пирота, већ из целе земље) могу да путују бесплатно на свим његовим путничким линијама (Бесплатно за носиоце Албанске споменице. *Слобода*, 15. 3. 1969, стр. 10). *Аутоџирансјорјино* је дало и бесплатан аутобус, а друга пиротска друштвена предузећа придодала потребна новчана средства, те је за старе ратнике организована и бесплатна екскурзија у Грчку, на простор некадашњих битака на Солунском фронту (Солунци путују у Грчку. *Слобода*, 10. 5. 1969, стр. 9). Приликом свечаног испраћаја на ту екскурзију, говор је одржао секретар Општинске конференције Савеза комуниста (Сузе старих ратника. *Слобода*, 23. 8. 1969, стр. 10).

основу своје власти, Савез комуниста је, дакле, већ у тим годинама почео да прави компромисе са националистичком идеологијом да би се крајем осамдесетих година то претворило у савезништво.

Оно што се у просторном смислу урадило на Ћелташу – врло блиско постављање три спомен-обележја која се односе на борце у различитим ратовима имало је вероватно за циљ потцртавање једне њихове заједничке особине – да су се борили против некаквог спољашњег непријатеља. Како смо већ поменули, то је у складу са тежњом владајућег Савеза комуниста да се представи као подржавалац свих слободарских тежњи, а не само партизанске борбе. Међутим, истицање једне особине неке ствари или појма често је повезано с потискивањем неких других особина те исте ствари или појма. У конкретном случају, што се тиче *Незваној српској јунака*, потискује се у други план чињеница да је српско-бугарски рат 1885. био неправедан, освајачки рат који је покренула Србија, а који се у свом другом делу пренео на територију Србије између осталог и због трапавог вођења рата од стране тадашњег српског државног врха. Што се тиче Лукањца и партизанског покрета, истицањем само његове борбе против окупатора потискује се чињеница да је Комунистичкој партији поред те борбе било подједнако важно да после рата дође на власт, па и без слободних избора. Што се тиче ратова 1912-1918. и његових учесника (који су у неформалном говору често називани *солунцима*), истицањем само њихових борби против непријатељских војски, потискује се чињеница да је у тим борбама дошло до великог изгинућа становништва Србије, нарочито мушкараца, чије су се последице дуго осећале, те да је другачијом политиком војно-политичког врха Краљевине Србије не само за време, него и пре почетка Првог светског рата, то изгинуће можда могло да буде мање, па чак и да се уопште не догоди. Стално истицање борбе против спољашњег непријатеља стварало је плодно тло за развијање национализма.

У организовању комеморација на Ћелташу које су после обнављања споменика 1972. почеле да се одржавају сваке године, према чланцима из недељника *Слобода*, најекспониранији је био Савез бораца, што у ствари значи општински политички врх. За очекивање је било да се те комеморације одржавају у дане који на неки начин имају везе са животима *Незваној српској јунака* и Лукањца. То би нарочито могли да буду датуми њихових борби на

Ћелташу – 27. (15.) новембар, односно 19. август, а можда и оба датума. Међутим, увидом у архиву *Слободе* сазнајемо да су комеморације одржаване само поводом 15. септембра, дана пробоја Солунског фронта. Из овога може да се закључи да је локална политичка власт процењивала да носиоци Албанске споменице имају већи идеолошко-политички потенцијал и од *Незнаној српској јунака* и од партизана Милорада Манчића Лукањца, те да стално довођење солунаца на комеморације на Ћелташу, као и претходна одлука о постављању спомен-плоче Подружнице Удружења носилаца Албанске споменице на то место, може да се тумачи као *давање ветира у леђа* и *Незнаном српском јунаку* и Милораду Манчићу Лукањцу. Иначе, на Српском војничком гробљу на Метиљавици, комеморације поводом дана пробоја Солунског фронта одржаване су сваког 15. септембра деценијама пре обнављања споменика на Ћелташу 1972, а од те године одржаване су две комеморације у истом дану, и на Ћелташу и на Метиљавици, па су стари ратници превожени тамо-амо. *Незнани српски јунак* се у новинским извештајима са комеморација у *Слободи* помињао редовно, али пре свега као некаква географска одредница („на гробу Незнаног српског јунака“ и слично) док су помињања рата 1885. била ретка. Још горе је пролазио партизан Милорад Манчић Лукањац јер у већини извештаја није уопште ни поменут. С друге стране, говорници на комеморацијама који су углавном били локални политичари, користили су своје говоре и за дневно-политичке коментаре. Тако, на пример, на ручку приређеном за солунце после комеморација на Ћелташу и Метиљавици 1979, један од пиротских политичара је у свом излагању, поред осталог, говорио и о актуелним догађањима у покрету несврстаности (Победили су цео свет. *Слобода*, 22. 9. 1979, стр. 7). Годину дана касније, приликом комеморације на Ћелташу, одржан је минут ћутања поводом Титове смрти, иако је он умро четири и по месеца пре тога (Обележена годишњица пробоја Солунског фронта. *Слобода*, 20. 9. 1980, стр. 5). Међутим, када је крајем осамдесетих година Савез комуниста Србије склизнуо у национализам и када је у скоро свим средствима информисања у Србији, па и у пиротској *Слободи*, почела систематска политичка кампања против Хрватске и Словеније, на страницама пиротског недељника објављивали су се чланци у којима је писало да пиротски солунци критикују Хрвате и Словенце што желе да се одвајају, говорећи да

су их они, солунци, ослободили у Првом светском рату (Последњи каплар. *Слобода*, 22. 9. 1990, стр. 7; Последњи добровољци. *Слобода*, 21. 9. 1991, стр. 7).

Комеморација на Ћелташу у организацији општинске власти помиње се у листу *Слобода* задњи пут 1993. године (Пут до слободе није лак. *Слобода*, 25. 9. 1993, стр. 2). Још годину дана раније објављено је да се пиротска Подружница Удружења носилаца Албанске споменице угасила јер је остао само један њен живи члан (Солунци отишли у вечност. *Слобода*, 19. 9. 1992, стр. 2). Обележавање годишњице пробоја Солунског фронта у организацији општинске власти одржавано је и даље, сваке године до дан-данас, али само на Српском и Грчком војничком гробљу на Метилјавици, а не и на Ћелташу. Општинске власти су вероватно закључиле да се идеолошко-политички потенцијал споменика на Ћелташу истрошио. Споменик партизану Милораду Манчићу Лукањуц подсећа не само на њега већ и на целу партизанску борбу из које се родио југословенски социјализам, а који се урушио крајем осамдесетих година. Споменик *Незваном српском јунаку* био је детаљ у сложеним односима између Србије (односно Југославије) и Бугарске. Међутим, од деведесетих година долази до релаксације у тим односима. Ривалство око начина „изградње социјализма“ престало је само по себи када се пред крај осамдесетих година тај систем урушио у обе земље. У значајној мери су спласнуле и националистичке зађевице јер је Македонија измакла и Бугарској и Србији и постала независна држава. Иако се и Бугарска сагласила са санкцијама Србији током деведесетих година, донекле је жмурила на шверц важних артикала, као што је гориво. Националисти од деведесетих година за главне непријатеље српства означавају Хрвате, Албанце, Американце, а на неки начин и цео Запад. Однос према Бугарима Оливера Милосављевић описује на следећи начин: „...Bugari (se) doživljavaju kao relativno udaljen sused sa kojim nema većih trzavica, ali koji se mnogo ni ne primećuje niti se o njemu razmišlja“ (Milosavljević, 2002, стр. 233). После Петоокотобарског преврата постојала је тежња код највиших власти у обе државе за унапређењем односа, српски премијер Војислав Коштуница и председник Борис Тадић састајали су се са својим бугарским колегама (*Zajednički prelaz sa Bugarskom. B92*, 15. 4. 2005, <https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2005&mm=04&dd=>

15&nav_category=9&nav_id=166555 приступљено 15. 11. 2022; Poslednji put dva predsednika – Srbije i Bugarske, Boris Tadić i Georgi Prvanov sastali su se u Dimitrovgradu, aprila 2006-te godine. *Radio Televizija Caribrod*, 21. 6. 2018, <https://rtcaribrod.rs/sr/poslednji-put-dva-predsednika-srbije-i-bugarske-boris-tadic-i-georgi-prvanov-sastali-su-se-u-dimitrovgradu-aprila-2006-te-godine/> приступљено 15. 11. 2022). То наставља и председник Александар Вучић који у једном од тих сусрета изговара чак врло оптимистичку оцену „да код Срба нема никога ко не воли Бугаре“ (Vučić: Kod Srba nema niko ko ne voli Bugare. *Blic*, 22. 6. 2018, <https://www.blic.rs/vesti/politika/vucic-kod-srba-nema-niko-ko-ne-voli-bugare/d40tmzg> приступљено 15. 11. 2022).

У атмосфери побољшаних српско-бугарских односа и споменик *Незнаном српском јунаку* на Ћелташу потпуно пада у засенак. Године 2022. аутор је више пута посетио његову локацију. Стиче се утисак да ту баш нико не долази. Густо растиње на тлу прилично отежава прилаз. Близу споменика израсло је и бујно дрвеће које их је у значајној мери наткрилило, чега на новинским фотографијама из седамдесетих година уопште нема. Натписи на оба споменика, као и на хоризонталној спомен-плочи, отежано се читају. На већ цитираном тексту на спомен-плочи стоји да Подружница носилаца Албанске споменице предаје обновљене споменике омладини „уз завет на чување“. У новинском извештају са обнављања споменика се каже: „На крају свечаности ученици и омладина Раснице обавезали су се да редовно одржавају спомен-обележја на Ћелташу“ (Обновљен споменик непознатом војнику. *Слобода*, 23. 9. 1972, стр. 14). Може да се претпостави да су ђаци из села Расница били на комеморацијама на Ћелташу из истог разлога због кога су и сви ученици пиротске Гимназије морали да присуствују подизању првобитног споменика 1898. – због наредбе директора школе. Због тога је њихово „обавезивање“ које се помиње у новинском извештају вероватно ишчилело чим су општинске власти престале да организују комеморације, а самим тим и наредбе директора школе о присуствовању ђака. Двадесетак метара од споменика пролази колски пут којим мештани из поменутог села Расница и других околних насеља одлазе на своје њиве, међу њима свакако и неки који су својевремено као ђаци присуствовали комеморацијама и

учествовали у рециталима. Потпуно неутабан простор око споменика указује да вероватно нико од њих не свраћа.

Аутор овог рада сазнао је у разговору са члановима пиротског Друштва за неговање традиција ослободилачких ратова Србије до 1918. да је ово удружење грађана настојало да барем једном годишње на пригодан начин обиђе споменик *Незнаном српском јунаку* али да се то није успевало, већ је било спорадично. Активнијих чланова тог Друштва нема много и углавном су у старијој животној доби. За чишћење вегетације око споменика Друштво се обраћало за спонзорство неким предузећима, што није увек ишло баш глатко. Свакако су директори тих предузећа могли да сазнају да иза припрема за комеморације више не стоји званична општинска власт и да по том питању није вероватно да ће бити ургенција општинских функционера за спонзорство.

Двадесетак километара од Ђелташа, на Нешковом вису изнад Димитровграда (Цариброда), где се одвијала једна од најжешћих битака српско-бугарског рата 1885, налази се такође споменик посвећен том рату, али умногоме различит од оног на Ђелташу. Подигнут је док је Цариброд био у саставу Бугарске, пре Првог светског рата, а обновљен у новије време. Погинули бугарски и српски војници су ту сахрањени заједно. На њему је и на српском и на бугарском језику написано: „12. новембра 1885 г. у братоубилачком српско-бугарском рату је погинуло стотину бугарских и српских војника и официра. Вечна им слава.“ Вероватно су антиратне и помирљиве поруке које имплицитно зрачи овај споменик утицале да је у 21. веку постао део протокола сусрета највиших политичких представника Србије и Бугарске. Посетили су га заједно председници Борис Тадић и Георги Прванов, а касније и председници Александар Вучић и Румен Радев (*Pametnik – poruka mira sa Neškovog visa. Far*, <https://far.rs/sr/2018/10/16/pametnik-poruka-mira-sa-neskovog-visa/> приступљено 15. 11. 2022). Поставља се питање да ли би и споменик *Незнаном српском јунаку* на Ђелташу, макар и у локалним оквирима, могао да буде место које емитује антиратне поруке. У начелу, то је можда и могуће, с тим да основа такве промене сигурно не могу да буду идеолошки ставови који извиру из брошуре *Момчило Обилић јунак од Пироџа*, с којом је споменик заједно настајао.

ЛИТЕРАТУРА

- Антић, Г. (1996). *Велимировићи - књижевна башићина* (2. изд.), Андријевица, Ступови.
- Ђорђевић, В. (1908). *Историја српско-буџарској райа 1885. Књ. 2, Од Сливнице до Пироџа*, Београд, Задужбина И. М. Коларца.
- *Извештај краљ. срп. гимназије Св. Саве за школску 1898-1899. год.* (1899). Пирот, Штампарија Ник. С. Митковића.⁶
- Јовановић, С. (1990а). *Политичке и правне расправе : I-III*, Београд, БИГЗ, Југославијапублик, Српска књижевна задруга.
- Јовановић, С. (1990б). *Влада Александра Обреновића. Део 2*, Београд, БИГЗ, Југославијапублик, Српска књижевна задруга.
- Мадић, М. и Јончић, Д. (1989). *Двадесет њења српска бригада*, Београд, Војноиздавачки и новински центар.
- Магдаленић, С. (1911). *Слике из наших райова са Турцима и Буџарима 1876, 1877-1878. и 1885-1886. : 3 : Рай са Буџарима*, Београд, Народна штампарија Љуб. Ј. Бојовића.
- Milosavljević, O. (2002). *U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o „nama“ i „drugima“*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Мишић, Ж. (1985). *Моје усјомене* (5. изд.), Београд, БИГЗ.
- *Момчило Обилић јунак од Пироџа*. (1898). Пирот, Штампарија Н. С. Митковића.
- Николић, Ж. (1979). *Јуџосијочна Србија у народноослободилачком рају и револуцији 1941-1945*, Београд, Институт за савремену историју.
- Панић, Д. (1988). *Наши њали*, Пирот, Слобода.
- Златковић, Ђ. (1967). *Зла времена : монографија Лужнице (1876-1945) : њрилози за историју*, Бабушница, Народни универзитет.

---

⁶ Ова публикација чува се у Историјском архиву Пирот (ИАП), фонд Гимназија Пирот 98, кутија 1.

Прилог⁷

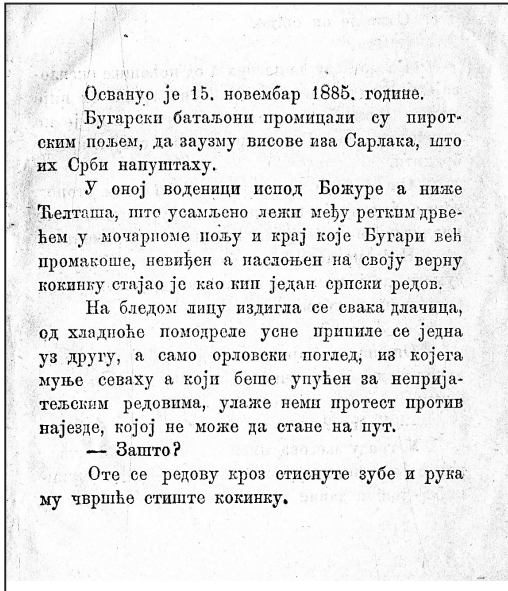
МОМЧИЛО ОБИЛИЋ ЈУНАК ОД ПИРОТА

погинуо

15. новембра 1885. год.
НА ЋЕЛТАШУ

Освануо је 15. новембар 1885. године.

Бугарски батаљони промицали су пиротским пољем, да заузму висове иза Сарлака, што их Срби напуштаху.

Слика 2 Прва страна текста брошуре
Момчило Обилић – јунак од Пироџа
Figure 2 First page of the brochure
Momčilo Obilić the Hero of Pirota

Његови се другови давно повукли Суходолу видећи, да не могу на овом месту одолети надмоћнијој сили непријатељској.

У оној воденици испод Божуре а ниже Ћелташа, што усамљено лежи међу ретким дрвећем у моч(в)арноме пољу и крај које Бугари већ промакоше, невиђен а наслоњен на своју верну кокинку стајао је као кип један српски редов.

На бледом лицу издигла се свака длачица, од хладноће помодреле усне припиле се једна уз другу, а само орловски поглед, из којег муње севаху а који беше упућен за непријатељским редовима, улаже неми протест против најезде, којој не може да стане на пут.

— Зашто?

Оте се редову кроз стиснуте зубе и рука му чвршће стиште кокинку.

⁷ Брошура *Момчило Обилић јунак од Пироџа* временом је постала врло ретка и тешко доступна. С обзиром да је релативно кратка, њен текст у овом прилогу објављујемо у целини.

Само је он остао.

Зашто?

На догледу поносних а од ноћашње експлозије чађавих бедема Момчилова града он није могао ногом крочити са овог места, што је по заповести свога Господара имао и својом крвљу бранити.

Он се није могао растати са овом стопом земље, јер му је и та и свака друга стопа свете прадековине била дража и од главе на раменима.

Није могао у том судбоносном тренутку разумети, да је гдекад од велике вајде умети утећи па шкрипне зубима:

– Зашто?

Он зна, да војник ваља да се бије, да гине, а види, да му се чета повукла па се љутито пита:

– Зашто?

У граду његова имењака војводе Момчила ноћас је српском руком запаљена српска муниција; још и данас на згаришту прасне гдекоја бомба, звизне гдекоји куршум, а Момчило се у недоумици пита:

– Зашто?

И Момчило клече.

– Ти Боже, шапутао је, што си Србину дао Велбужд и Марицу, Косово, Дубље, Делиград и Ниш, што си Србину дао Душана, Марка и два Милоша – дај да се ја, најобичнији међу Србима, примакнем ма и прсти-ма мог јуначког имењака и не дај, да ми се име заборави!

И Момчило скочи па кроз прозор напери кокинку.

Снажна левица придржава цев, бистро око хвата нишан, а кажипрет на поузданој десници притеже обарач.

Пушка плану, а Момчилу око заигра – један се Бугарин пружио, да се више не дигне.

То је био први метак, ал' не би и последњи; то је био први погодак, ал' не би и последњи.

Куршум за куршумом зашиштао би из смртоносне цеви циљу, што му га је кивна рука Момчилова наменила, и Бугарин за Бугарином у самртним би мукама јаукнуо: јао моја нано! – –

Љутито се на све стране обазире командант бугарске позадине, не би ли пронашао, откуд бије ова клета пушка.

Кроз доглед му око далеко продире па опет не може нигде по свем пољу да уочи једног српског војника, док врело олово на махове прожиге војника по војника из његова одреда.

У чуду се пита командант:

– Може ли бити, да наши на овој ведрини не виде пред собом нас те бију своје другове? Не, то не може бити! А може ли бити, да се који Србин толико избезумио па се иза нас скрио те нас тако хладно и смишљено бије, кад зна, да је главу проиграо?

И као да је у то поверовао, јер шкргутну зубима и нареди, да се једна чета развије у ланац и пође назад те потражи тог невидљивог непријатеља, што већ пола чете побје.

Бугарски је ланац заузео велики полукруг и обазриво наступао.

А Момчило је и даље смишљено узимао на око једног по једног у ланцу и, на кога је окинуо, тај је свршио.

Момчилова је рука и даље пушку чврсто држала, око му је и даље поуздано гађало, а само му је лице дошло блеђе али не од страха – да га је имао, не би на том месту био – већ од љутине, што му метака нестаје.

Бугари су најзад опазили, откуд их куршуми бију па љути као рисови начинише око воденице круг, који се све више и више сужавао.

У Момчила беше још само десетак метака; у његовим је рукама још десет живота – девет куршума угасиће још девет живота душманских.

А десети?

То више нису људи, што му се примичу, то су крволочне звери, ти ће га страшном уморити смрћу, ако им жив падне шака – десети је куршум Момчило себи наменио.

И Момчило је и опет хладно и смишљено обарао огањ на непријатеље.

Рука му задркта, кад под прстима у фишеклији осети последњи метак.

Застао је па се замислио.

– Бог је човеку дао живот, ал' га није овластио, да сам себи живот одузме. Страшне су муке, што ме од душмана чекају, али су страшније, на које Бог удара грешног самоубицу.

Погибе Милош с Иваном и Миланом, погибе Танаско и Игуман Пајсије, што да не уме погинути и један Момчило? Једанпут се мре!

И полако отвори затварач па као нежна мајка своје мезимче брижљиво спусти свој последњи метак у лежиште и погледа кроз врата.

Кад Бугари видеше, да им непријатељ прекиде палбу, примакоше се врло близу воденици, а један полети, да се дохвати њена зида.

У тај мах Момчило окиде и Бугарин се сроза, а не писну.

Дружина му се заклони за дрвеће око воденице па оспе плотун у воденицу и под кишом од куршума десеторица се дохватише зида те с напереним пушкама једни стадоше на врата а други на прозорче.

– Предај се! викну командир чете.

– Волим с образом погинути но срамно живети! За Краља и оца-бину!

Тако одговара Момчило и снажним рукама замахне пушком.

Ваздух зашишти под тешким кундаком, који паде на главу најближем Бугарину те га са земљом састави.

Пушке припуцаше, али зрна прелетеше Момчилу преко главе, јер је он хитро као муња клекао.

И Момчило опет скочи па замахне пушком, али не састави – плотун из бугарских пушака истера му светлу душу из јуначког тела...

Четир дана лежало је обездушено тело овог див-јунака, јер га кивни Бугари не хтедоше сахранити.

Четвртога дана у ноћ крадом га сељаци укопаше на месту, које је својом крвљу освештао.

Историја је међу највеће јунаке уврстила Леониду и његових триста Спартанаца, што се код Термопила смедоше ухватити у коштац са огромном силом персијском.

Та историја мора забележити и име Момчила Обилића, што је *сам самцијѝ смео биѝти борбу с целом војском.*

Мрѝав Момчило вечиѝо ће живеѝи!

14. новембра 1898. год.

Пирот

М. Ж.

Примљено/ Received on 09.08.2023.

Прихваћено/ Accepted on 10.10.2023.